

СТРУКТУРНІ ТЕОРІЇ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН

Рассмотрены три основные структурные теории институциональных изменений: экономическая, социально-политическая и историческая; выделены их сильные и слабые стороны, возможность их применения к процессам, происходившим в постсоциалистических странах.

Ключевые слова: *институционализм, структурные теории, демократизация, траектория развития.*

The three main structural approaches to institutional changes, such as economic, sociopolitical and historical, are analyzed; their strength and weakness are defined. The author also considers their application to the processes in the post socialist countries.

Key words: *institutionalism, structural theories, democratization, path dependency.*

© СТОЙКО Олена Михайлівна – кандидат політичних наук, молодший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України

Зміни, що відбувалися на території колишніх соціалістичних країн з кінця ХХ ст., становлять певний інтерес для всіх шкіл політологічних досліджень та суміжних наук, і навіть посприляли становленню самостійного напрямку вивчення процесів переходу до демократії – транзитології. Однак, на нашу думку, найкраще проаналізувати події того часу, з'ясувати причини успішної демократизації та відкату до авторитаризму можна за допомогою інституційного підходу. Тому в даній статті будуть проаналізовані три основні структурні теорії інституційних змін: економічна, соціально-політична та історична.

Економічний інституціоналізм пояснює зміни інститутів виходячи з потреб економічних інтересів, представлених групами чи індивідами, часто застосовуючи просту теорію раціонального вибору для пояснення процесу прийняття рішень. Зокрема Б. Мур¹ вважає, що перехід до демократії в низці країн був зумовлений урядовою політикою, яка сприяла комерціалізації сільського господарства і включенню селян у сучасну економіку. Водночас А. Органскі² визначив етапи політичного розвитку країни в залежності від складу пануючих союзів: робітників і селян; робітників і власників капіталу; селян і власників капіталу. Для С. Ліпсета³ шлях до демократії лежить через економічний розвиток. На його думку політика, орієнтована на сприяння росту, прискорювала розвиток середнього класу, який в свою чергу вимагав більшого контролю за своїм економічним добробутом через політичний процес.

Яскравим представником цього підходу є Д. Норт, який вважає інституційні зміни є складним процесом, оскільки граничні зміни (*changes at the margin*) можуть бути наслідком змін в правилах, неформальних обмеженнях, в способах і ефективності примушення до виконання правил і обмежень⁴. Більше того, процес інституційних змін, як правило, має наростаючий, а не дискретний характер. Причини того, чому відбуваються наростаючі (інкрементальні) зміни а дискретні зміни (наприклад, революція чи завоювання) ніколи не є абсолютно дискретними, полягають в наявності неформальних обмежень в суспільстві. Хоча формальні правила можна змінити за одну ніч шляхом ухвалення політичних або юридичних рішень, неформальні обмеження, втілені в звичаях, традиціях і кодексах поведінки, майже не піддаються впливу свідомих людських зусиль. Ці культурні обмеження не тільки пов'язують минуле з сьогоденням і майбутнім, але і дають нам ключ до розуміння шляху історичного розвитку.

Результуюча траєкторія інституційних змін задана: 1) замиканням, що впливає з симбіотичного зв'язку між інститутами і організаціями, які розвиваються як результат структури стимулів, забезпеченої інститутами і 2) зворотним процесом, завдяки якому люди реагують на зміни у наборі можливостей.

Наростаючі зміни є результатом зміни уявлень у керівників політичних і економічних організацій, які приходять до думки, що вони можуть добитися більшого успіху, якщо внесуть у діючі інституційні рамки певні граничні зміни. Але обґрунтованість таких уявлень значною мірою залежить від отримуваної керівниками інформації та способів її опрацювання. Якби політичні і економічні ринки були ефективними (тобто, якби трансакційні витрати були рівні нулю), то керівники завжди б робили правильний вибір. Іншими словами, актори завжди б мали у своєму розпорядженні моделі, максимально наближені до реальності. Якби ж вони не відповідали істині, то інформаційний зворотний зв'язок дав змогу внести до них корективи. Проте такої моделі раціональної поведінки не існує і

«акторам» часто доводиться діяти на підставі неповної інформації і переробляти інформацію, яку вони все-таки отримують, за допомогою ментальних конструкторів, які можуть призводити до прийняття неефективних рішень⁵.

Процес інституційних змін, за Д. Нормом, має наступні характеристики:

1. Джерело інституційних змін – сприйняття (правильне або хибне) організації можливостей, що існують рамках існуючого інституційного середовища. Збереження або зміна інституційного середовища залежить від того, як організація порівнюватиме вигоди від укладення нових договорів в рамках існуючої інституційної структури з вигодами від інвестицій в зміну інституційний середовища. Якщо організація оцінює своє нинішнє становище як відносно невіддале, вона може вибрати участь у політичному процесі, намагаючись змінити систему відносних цін, свою вигоду.

2. Процес змін, як формальних, так і неформальних правил, у більшості випадків відбувається поступово.

3. Спрямованість змін визначається траєкторією розвитку. Оскільки зміни відбуваються в напрямі, заданому інтересами існуючих організацій, що мають найбільш міцні позиції у переговорах.

4. Зміни траєкторії розвитку можуть відбуватися і відбуваються, оскільки існує велика невизначеність щодо наслідків політики, яка проводиться організаціями. Непередбачувані наслідки політики, що проводиться організаціями, зміни навколишнього середовища призводять до ослаблення існуючих організацій і появи нових. У таких ситуаціях значну роль відіграють політичні діячі та підприємці: ступінь їх свободи зростає, що дає їм можливість стимулювати зростання організацій з іншими інтересами або зміцнювати існуючі, виходячи із власного розуміння проблем

Соціально-політичний інституціоналізм дещо нагадує попередній підхід, але більшого значення надає соціальним або політичним чинникам, ніж економічним інтересам⁶. Представники цього напрямку Б. де Москіта та А. Сміт запропонували селективну теорію (*selectorate theory*), яка пояснює реакцію політиків, які перебувають при владі, на можливий революційні загрози. Вибір одного з двох основних варіантів поведінки в такій ситуації – посилення авторитарних тенденцій (обмеження політичних свобод, переслідування опозиціонерів) чи поглиблення демократизації – зумовлюється наявністю чи відсутністю у керівництва країни легкодоступних джерел прибутків (природних ресурсів, іноземної допомоги тощо). В результаті проведених емпіричних досліджень вони прийшли до висновку, що надлишок ресурсів та малочисельність правлячої коаліції збільшують ймовірність переходу країни до авторитарного правління⁷. Якщо ж до урядової коаліції входять представники більшості зацікавлених груп, то вибір буде зроблено на користь демократії, а негативні наслідки «ресурсного прокляття» будуть частково нейтралізовані. Іноземна допомога сприяє демократизації лише тоді, коли керівництво країни стоїть перед загрозою революції і розмір коаліції є середнім. Вона, як і запаси нафти, спонукають керівництво транзитної держави до концентрації влади у своїх руках у випадку загрози революції чи масових протестів. Прикладами «антидемократичного» впливу природних ресурсів чи іноземної допомоги є Туркменістан, Венесуела, Росія, Іран.

Історичний інституціоналізм знаходить пояснення у впливі попередніх подій, коли зовнішні технологічні зміни чи внутрішні особливості інститутів самі по собі беруть верх над свідомим соціальним контролем⁸. На думку представників

цього напрямку – П.Холла та К.Телена⁹ – перший вибір інститутів вирішальним чином впливає на всі наступні політичні рішення. Ключовим поняттям тут є «траєкторія розвитку» (path dependency) інститутів, яке полягає в тому, що у ситуації вибору альтернатив поведінки актор звертається до наявних засобів та керується уявленнями про легітимну поведінку. Траєкторія попереднього розвитку інститутів не означає, що актори позбавлені свободи вибору. Цілком ймовірно, що вони можуть свідомо відмовитися від шляху розвитку, обраного їх предками. Однак, історичні інституціоналісти надто переоцінюють роль інститутів та ігнорують відносно широку вибору альтернатив поведінки акторів.

Розглянуті вище підходи мають кілька спільних рис і їх комбінацією можна пояснити події, що мали місце на території Східної Європи та колишнього СРСР на початку 1990-х років. Однак їх основним недоліком є ігнорування неструктурних чинників інституційних перетворень, зокрема такого суб'єктивного чинника як морально-психологічне сприйняття влади громадянами, тобто її легітимність, визнання її права здійснювати управління соціальними процесами, згода, готовність їй підпорядковуватися.

1. Moore B. Social origins of dictatorship and democracy. – Boston, 1966. 2. *Organ-ski A.F.K.* Stages of political development. – N.Y., 1965. 3. *Lipset S.M.* Some social requisites of democracy // *American Political Science Review.* – 1959. – Vol. 53. – P. 69–105. 4. *Норп Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М., 1997. – С. 21. 5. Там же. – С. 23. 6. *Migdal J.S.* State in society: Studying how states and societies transform and constitute one another. – Cambridge, 2001. 7. *Mesquita de B., Smith A.* Political Survival and Endogenous Institutional Change // *Comparative Political Studies.* – 2009. – Vol. 42. – P. 167–188. 8. *Mahoney J.* The legacies of liberalism: Path dependence and political regimes in Central America. – Baltimore, 2001; *Streeck W., Thelen K. A.* Beyond continuity: Institutional change in advanced political economies. – Oxford, 2005. 9. *Thelen K.* How institutions evolve: Insights from comparative historical analysis / In J. Mahoney & D. Rueschemeyer (Eds.), *Comparative historical analysis in the social science.* – Cambridge, 2003. – P. 208–240.